

УДК 001.82:37

DOI 22185186.2019.1.18

Євген Пліско

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз історії педагогіки здійснюється в рамках науково-методологічного рівня, зміст якого складається з умілого використання методології науково-педагогічного дослідження. Висвітлення будь-якого історико-педагогічного феномена вимагає реконструкції педагогічного досвіду минулого, спираючись на розвиток і функціонування його елементів, виявляючи тим самим закономірності руху освітньо-виховного процесу. Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно чітко уявляти критерії науковості знання, обрати методи і засоби наукового пізнання, водночас визначитися, які методологічні підходи ляжуть в основу дослідження, що дасть змогу достатньо чітко окреслити його концепцію.

Нині в сучасній науковій літературі зустрічається досить багато цікавих і оригінальних методологічних ідей дослідження історико-педагогічних явищ. Сучасні дослідники займаються аналізом і вивченням методологічної бази історико-педагогічних досліджень (О. Адаменко, Л. Ваховський, Б. Год, Н. Гупан, Л. Йовенко, Ю. Клименко, В. Кузьменко, Е. Панасенко, Н. Сейко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська, Є. Хриков, І. Ящук та ін.).

За Л. Ваховським [4], організація дослідження історії розвитку педагогіки передбачає визначення його методології, яку потрібно розглядати «не просто як систему принципів і способів побудови теоретичної та практичної діяльності, а як проект пізнавальної діяльності, створений з урахуванням особливостей предмета пізнання й закономірностей мислення» [4, с. 8].

О. Адаменко визначає методологічні засади як систему принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета. А розвиток педагогічної науки дослідниця бачить як складний багатофакторний процес, на який впливають різні чинники, тому здійснення його аналізу потребує залучення широкого спектра знань не лише з педагогіки, а й із суміжних галузей – філософії, соціології, на-

укознавства, історії, тобто застосування міждисциплінарної (міжгалузевої) теоретико-методологічної бази [1, с. 8].

Досліджуючи історичний досвід педагогічних явищ, науковці використовують досягнення різних галузей знань, що викликає необхідність в осмисленому підході до вивчення конкретної педагогічної проблематики. Таким чином, у педагогічних дослідженнях відіграє свою роль методологія, яка надає наукову цілісність, системність, професійну спрямованість, а головне – підвищує ефективність процесу дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати основи методологічного апарату історико-педагогічного дослідження.

Дослідження історії вітчизняної педагогіки дає безцінний матеріал, який уможливорює не тільки розкривати основний зміст ключових освітніх ідей минулого, висвітлювати хід нарощування педагогічного знання й осмислення педагогічного досвіду, а й відстежувати специфіку перебігу всесвітньо-історичного педагогічного процесу в нинішніх умовах модернізації освіти [8, с. 69].

За теоретичними наробками сучасних науковців, дослідження будь-якого історико-педагогічного феномена передбачає визначення її методології. У науковій літературі можна зустріти різні підходи до трактування цього поняття. По-перше, під «методологією» розуміють сукупність прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання. По-друге, методологією називають особливу галузь знань, покликану детально розробити методи дослідження, що слугує певним джерелом, звідки інші науки мають запозичувати методи досліджень. По-третє, її пов'язують із наукою, яка характеризує загальний напрям розвитку дослідження, його мету, межі та принципи [7, с. 36–37].

Г. Цехмістрова зазначає, що функції методології характеризують способи здобуття наукових знань, передбачають особливий шлях, на якому досягається дослідницька мета, забезпечують усебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, допомагають введенню нової інформації до фонду теорії науки, створюють систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання, забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію наукових термінів і понять [7, с. 37].

Термін «методологія» грецького походження й означає «вчення про метод» або «теорія методу». У сучасній науці методологія розуміється у вузькому і широкому значеннях. У широкому сенсі слова методологія – це сукупність найбільш загальних, перш за все світоглядних, принципів у їх застосуванні до вирішення складних теоретичних і практичних завдань, це

світоглядна позиція дослідника. Разом із тим це і вчення про методи пізнання, які обґрунтовують вихідні принципи і способи їх конкретного застосування в пізнавальній і практичній діяльності. Методологія у вузькому сенсі слова – це вчення про методи наукового дослідження [9, с. 8–9].

Таким чином, у сучасній науковій літературі під методологією найчастіше розуміють вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності. Методологія науки дає характеристику компонентів наукового дослідження – його об'єкта, предмета, завдань дослідження, сукупності дослідницьких методів, засобів і способів, необхідних для їх вирішення, а також формує уявлення про послідовність руху дослідника в процесі виконання наукового завдання [9, с. 9].

Методологія педагогіки трактується як теорія методів педагогічного дослідження, а також теорія для створення освітніх і виховних концепцій. На думку Р. Барроу, існує філософія педагогіки, яка і розробляє методологію дослідження. Вона включає розробку педагогічної теорії, логіку і сенс педагогічної діяльності. З цих позицій методологія педагогіки розглядається як філософія освіти, виховання і розвитку, а також методи дослідження, які дозволяють створювати теорію педагогічних процесів і явищ [9, с. 10].

Методологія історії педагогіки характеризується конструктивністю, яка перетворює пізнання на «рух проблемним простором» (Г. Щедровицький), надаючи йому рис евристичності. Результати такого пізнання не просто відображають історико-педагогічну реальність, а й залежать від позицій дослідника, його установки, ціннісного вибору, рефлексії. Це дає можливість отримати не просто об'єктивне, а й інтерпретоване (олюднене) історико-педагогічне знання (Л. Ваховський) [4, с. 11].

Загальнонауковий рівень методології історії педагогіки презентується, передусім, специфікою та призначенням науки як форми суспільної свідомості, що вбачається у здобуванні нових достовірних знань, розкритті їхньої суті, а також теоретичними концепціями, які застосовуються до всіх чи більшості наукових дисциплін [4, с. 10].

Історія педагогіки є галуззю педагогічної науки, положення якої й мають методологічне значення на конкретно-науковому рівні для історико-педагогічних досліджень. Зазвичай, до них відносять сукупність методів, принципів і процедур, застосовуваних у педагогіці (діяльнісний, культурологічний, діалогічний, антропологічний підходи тощо). Таке визначення є надто загальним і потребує уточнення. Конкретно-науковий рівень методології історії педагогіки проявляється в тому, що для конкретного історичного дослідження педагогічного явища його слід розглядати на найвищому рівні розвитку. Це означає, що в історико-педагогічному пізнанні треба

йти від теорії до історії, тобто дивитися на історико-педагогічну дійсність крізь призму сучасної педагогічної науки. Саме сучасні визначення і характеристики педагогічних категорій, понять, явищ, процесів, які безпосередньо стосуються предмета історико-педагогічного дослідження, і виступають як конкретно-наукова методологія [4, с. 10–11].

Об'єктом історії педагогіки є історико-педагогічний процес, наповнений широким соціокультурним і антропологічним сенсом. Він включає в себе співвідношення різного рівня педагогічних феноменів минулого із сьогоденням у контексті суспільних умов їх існування, природи дитини (людини), закономірностей її розвитку [11, с. 19].

Щодо предмета історії педагогіки, то тут немає єдиних підходів. Наприклад, Е. Дніпров у предметному полі виділяє історію педагогічних ідей та історію педагогічної діяльності. Інші дослідники (В. Безрогов, Г. Матуліс), відповідно до вже прийнятих у зарубіжній науковій літературі підходів, розрізняють: 1) історію освіти (історію соціальних інституцій, норм і правил виховання тощо); 2) історію педагогічної думки (сукупність суспільних уявлень і міркувань про освіту і виховання); 3) історію педагогічного звичаю або ж педагогічної ментальності (етнографія дитинства, педагогічна етнологія, яка реконструює позасвідому, стереотипну взаємодію дорослих і дітей, інколи поза інституційним оформленням; сюди входить народна педагогіка як поле ментальностей, етнокультурних стереотипів, тут немає теорій, концепцій, а є постулати, стосунки, максими) [11, с. 19–20].

Ю. Клименко у структурі методології історико-педагогічного дослідження виділяє три рівні: філософський або загальнонауковий; конкретно-науковий; технологічний (прикладний) [2, с. 20–23; 5; 8, с. 73].

М. Богуславський, проектуючи модель сучасного історико-педагогічного знання, виділяє: загальну методологію; методологічні підходи; методи [3, с. 11; 8, с. 73]. О. Сухомлинська пропонує свою типологію: 1) соціокультурні домінанти (або підходи) – принцип розподілу праці, соціально-класова стратифікація суспільства, національна диференціація, багатоманітність світоглядних орієнтацій; 2) культурно-антропологічні домінанти, коли історико-педагогічні феномени розглядаються з точки зору потенціалу людини, розвитку її певних сторін; 3) суто педагогічні домінанти, тобто інтерпретація навчальних, виховних, освітніх явищ крізь призму гранично педагогізованих основ. До концептуальних засад висвітлення історико-педагогічного процесу вчена відносить формаційний, цивілізаційний і синергетичний підходи [12, с. 21–23; 15, с. 23; 8, с. 73–74].

Е. Панасенко визначає, що кожне історико-педагогічне дослідження характеризується певними специфічними особливостями. Серед них по-

трібно відзначити такі: часовий чинник (досліджувані явища, процеси стосуються певної епохи, що зумовлює інтеграцію педагогіки й історії); територіальна належність (об'єкти історико-педагогічного дослідження вивчаються у межах певного регіону, країни тощо); неможливість використання емпіричних методів наукового дослідження (анкетування, спостереження, експерименту та ін.); комплексне використання методологічних підходів (застосовується не один, а кілька методологічних підходів, що дає змогу аналізувати, оцінювати і повною мірою розкривати зміст об'єкта історико-педагогічного дослідження) [10, с. 11–12].

Отже, ефективність і раціональність наукового пошуку безпосередньо залежать від концепції дослідження, де представлено методологічний апарат дослідження, побудова якого складається з: 1) визначення оптимальних і необхідних методологічних підходів і методів історико-педагогічного пошуку; 2) логічного застосування загальнонаукових методів; 3) сукупності методів, які використовуються в історико-педагогічних дослідженнях [10, с. 12].

Є. Хриков зазначає: «Проблема методів є актуальною для будь-якої сфери людської діяльності. Метод у найзагальнішому значенні – це певний спосіб дослідження якоїсь проблеми чи завдання. Але до цього треба додати, що метод – це і певна система правил, принципів і прийомів вивчення явищ і закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення або практичної перетворюючої діяльності людей. Розвиток методів наукового дослідження обумовлює розвиток науки, а розвиток науки, у свою чергу, обумовлює появу нових методів дослідження, більш адекватних новим дослідницьким завданням» [13, с. 159].

Поняття «метод» (від грецького *methodos* – шлях до чого-небудь) у найбільш загальному випадку означає засіб досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини. Науковий метод – це спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження, який відповідає на запитання: «Як пізнавати?» [14, с. 80].

Близьким до поняття «метод» є поняття «методика». Методика – це сукупність, послідовність, порядок використання різних прийомів і методів дослідження. Це своєрідний тактичний план, який визначає спосіб і послідовність рішення конкретного наукового чи практичного завдання. Поняття «методика» можна використовувати щодо методики певного методу дослідження або щодо методології всього дослідження, яка і буде передбачати використання обраного комплексу методів [13, с. 164].

Організація методологічного забезпечення будь-якого історико-педагогічного дослідження, на нашу думку, повинна складатися з трьох

основних концептів: методологічного, технологічного й історичного. *Методологічний концепт* пов'язує взаємодію всіх методологічних підходів до розв'язання поставленого питання. Базовими підходами в методологічному концепті можуть стати: системний; хронологічний; історичний, логічний і їх поєднання в історико-логічний; культурологічний; антропологічний; парадигмальний; синергетичний; герменевтичний; міжгалузевий (міждисциплінарний) підходи. *Технологічний концепт* дозволить визначити структурне обґрунтування змісту завдяки таким загальнонауковим методам дослідження, як: теоретичний аналіз; синтез; абстрагування; конкретизація; періодизація, порівняльно-історичний метод; узагальнення. До *історичного концепту* повинні увійти методи, які спроможні дати глибоку та всебічну характеристику розвитку історико-педагогічного явища упродовж досліджуваного періоду. Історичний концепт використовує ті методи, які тісно пов'язані з методологічними підходами та спроможні дати глибоку і всебічну історико-графічну характеристику досліджуваного явища: історико-логічний метод; генетичний або історико-структурний методи; метод моделювання, метод опису історичних подій, біографічний метод [6, с. 17].

Таким чином, для досягнення поставленої мети історико-педагогічного дослідження чітко виокремлюється науково-методологічний інструментарій, основу якого складають методологічні підходи та методи.

Актуальність методологічної проблематики в педагогіці визначено суспільними потребами, завданнями подальшого розвитку освітньо-виховної системи країни. Серед запропонованих сучасними дослідниками (Л. Ваховський, Л. Гаєвська, Л. Йовенко, Ю. Клименко, Н. Коляда, Е. Панасенко, Н. Сейко, О. Сухомлинська, Є. Хриков та ін.) науково-методологічний інструментарій дослідження історико-педагогічних подій не є остаточно визначеним. Означене вище не вичерпує всю методологію в дослідженні історії педагогіки, проте, задавши основний вектор дій і охарактеризувавши методологічний інструментарій, дозволить сформулювати певну стратегію наукової роботи.

Таким чином, розробка методологічного інструментарію дослідження будь-якого історико-педагогічного феномена дозволить отримати системне наукове розуміння поставленого питання, яке складає не тільки певний набір теоретичних концепцій і практичного досвіду минулого, а й дозволить виявити ряд закономірностей, тенденцій розвитку освіти в контексті її історії. Отже, методологія, по-перше, характеризує постановку наукової проблеми, по-друге, формує стратегію на пряму, за яким здійснюється дослідження, по-третє, дає засоби та методи дослідження поставленого питання.

Література:

1. Адаменко О. В. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С. 8–14.
2. Бобрышов С. В. Историко-педагогическое исследование развития педагогического знания: методология и теория: монография. Ставрополь : СКСИ, 2006. 300 с.
3. Богуславский М. В. История отечественной педагогики. Первая треть XX века. Томск : НТЛ, 2005. 312 с.
4. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С. 7–11.
5. Гончаренко С. У. Методологія. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. Л. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.
7. Кириленко О. П., Письменний В. В. Основи наукових досліджень у схемах і таблицях : навч. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 228 с.
8. Клименко, Ю. А. Соціально-педагогічні засади розвитку есперанто-руху в Україні (кінець XIX – середина 30-х років XX століття): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2018. 760 с.
9. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 268 с.
10. Панасенко Е. А. Концепція історико-педагогічного дослідження: методологічний аналіз. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2016. № 25. С. 11–15.
11. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. К. : А.П.Н., 2003. 68 с.
12. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: АПН, 2003. С. 16–25.
13. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.
14. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2006. 240 с.
15. Янченко Т. В. Витоки та засади наукового розвитку і практичного втілення педології в Україні: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2017. 529 с.

References (transliterated and translated):

1. Adamenko O. V. Metodolohichni zasady doslidzhennia istorii rozvytku pedahohichnoi nauky (Methodological basis of the study of the history of development of pedagogical science). *Ridna shkola*. 2013. Nos 1–2. P. 8–14. (in Ukrainian).
2. Bobryshov S. V. Istoriko-pedagogicheskoe issledovanie razvitiya pedagogicheskogo znaniya: metodologiya i teoriya : monografiya (Historical and pedagogical study of the development of pedagogical knowledge: methodology and theory : Monograph). Stavropol : SKSI, 2006. 300 p. (in Russian).
3. Boguslavskiy M. V. Istoriya otechestvennoy pedagogiki. Pervaya tret' 20 veka (The history of national pedagogy. The first third of the twentieth century). Tomsk : NTL, 2005. 312 p. (in Russian).

4. Vakhovskiy L. Metodolohiya doslidzhennia istoryko-pedahohichnoho protsesu: postanovka problemy (Research methodology of historical and pedagogical process: problem statement). *Shlyakh osvity*. 2005. No 2. P. 7–11. (in Ukrainian).
5. Honcharenko S. U. Metodolohiya (Methodology). *Entsyklopediya osvity* (Encyclopedia of Education) / APN of Ukraine ; Ed.-in-Ch. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 p. (in Ukrainian).
6. Yerina A. M., Zakhochay, V. B., Yerin D. L. Metodolohiya naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk (The methodology of scientific research : Tutorial). Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2004. 212 p. (in Ukrainian).
7. Kyrylenko O. P., Pysmennyi V. V. Osnovy naukovykh doslidzhen u skhemakh i tablytsiakh : navch. posib (Fundamentals of scientific research in diagrams and tables : Textbook.). Ternopil : TNEU, 2013. 228 p. (in Ukrainian).
8. Klymenko, Yu. A. Sotsialno-pedahohichni zasady rozvytku esperanto-rukhu v Ukraini (kinets 19 – seredyna 30-kh rokiv 20 stolittya) : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.01. (Social and pedagogical basis for the development of the Esperanto movement in Ukraine (the end of the 19th – the middle of the 30-ies of the 20th century) : thesis of Doctor in Pedagogy). / Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman. Uman, 2018. 760 p. (in Ukrainian).
9. Obratsov, P. I. Metody i metodologiya psichologo-pedahogicheskogo issledovaniya (Methods and methodology of psychological and pedagogical research). Sankt-Peterburg : Piter, 2004. 268 p. (in Russian).
10. Panasenko, E. A. Kontseptsiya istoryko-pedahohichnoho doslidzhennya: metodolohichniy analiz (The concept of historical-pedagogical research : methodological analysis). *Pedahohichna osvita : Teoriya i praktyka* (Pedagogical Education : Theory and Practice). 2016. No 25. P. 11–15. (in Ukrainian).
11. Sukhomlynska O. V. Istoryko-pedahohichniy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem (Historical pedagogical process: new approaches to common problems). Kyiv : A.P.N., 2003. 68 p. (in Ukrainian).
12. Sukhomlynska O. V. Kontseptua'ni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukrayini (The conceptual basis for the development of historical and pedagogical Sciences in Ukraine). *Istoryko-pedahohichniy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem* (Historical pedagogical process: new approaches to common problems). Kyiv : A.P.N., 2003. P. 16–25. (in Ukrainian).
13. Khrykov Ye. M. Metodolohiya pedahohichnoho doslidzhennya : monohrafiya (Methodology of pedagogical research : Monograph). Kharkiv : FOP Panov A. M., 2017. 237 p. (in Ukrainian).
14. Tsekhmistrova H. S. Osnovy naukovykh doslidzhen : navch. posib (Fundamentals of scientific research : Textbook). Kyiv : «Slovo» Publishibg House, 2006. 240 p. (in Ukrainian).
15. Yanchenko T. V. Vytoky ta zasady naukovooho rozvytku i praktychnoho vtilennia pedolohii v Ukrayini : dys. ... d-ra ped. nauk (The origins and foundations of scientific development and practical implementation of pedology in Ukraine : thesis of Doctor in Pedagogy). Kyiv, 2017. 529 p. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 17.01.2019

Є. Пліско

Методологія історико-педагогічних досліджень

Стаття є теоретичним доробком із проблеми методології історико-педагогічних досліджень, який може використовуватися при написанні дисертаційних робіт. Представлено деякі особливості побудови методології в галузі дослідження історії педагогіки. Зроблено аналіз термінів «методологія», «методологія педагогіки», «методологія історії педагогіки», «метод», «методика» та «науковий метод». Обґрунтовано методологічні ідеї сучасних науковців, які займаються аналізом і вивченням методологічної бази історико-педагогічних досліджень. Представлено декілька різновидів концепцій досліджень, кожний із яких має свій варіант методологічного апарату дослідження. Виділено ряд методологічних підходів і методів, які виокремлюють науково-методологічний інструментарій історико-педагогічних досліджень. Встановлено і теоретично обґрунтовано, що організація методологічного забезпечення історико-педагогічного дослідження повинна складатися з трьох основних взаємозалежних концептів: методологічного, технологічного й історичного.

Ключові слова: методологія, методологічні підходи, методи, методологія історико-педагогічного дослідження.

Ye. Plisko

Methodology of Historical and Pedagogical Research

The article presents theoretical developments of the methodology of historical and pedagogical research, which can be used while writing dissertations. Some features of construction methodology in the study of the history of education are submitted. The analysis of the terms «methodology», «methodology of pedagogy», «methodology of history of pedagogy», «method», «methods» and «scientific method» has been done. The methodological ideas of modern scientists engaged in the analysis and study of methodological bases of historical-pedagogical research are considered. There are a few varieties of concepts research, each of which has its own version of the methodological apparatus of the study. It is highlighted the number of methodological approaches and methods that distinguish scientific and methodological tools of the historical and educational research. It is established and theoretically proved that the organization of methodological support for the historical and pedagogical research should consist of three main inter-related concepts: methodological, technological, and historic ones.

Key words: methodology, methodological approaches, methods, methodology of historical and pedagogical research.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Г. П. Васянович